

VÝZNAM A PREJAVY MARIÁNSKEHO KULTU V NITRIANSKOM KRAJI¹

The Meaning and Manifestations of the Cult of the Virgin Mary in the Nitra Region

Daša Oremusová – Magdaléna Nemčíková

DOI: 10.17846/CL.2025.18.2.230-242

Abstract: OREMUSOVÁ, Daša – NEMČÍKOVÁ, Magdaléna. The Meaning and Manifestations of the Cult of the Virgin Mary in the Nitra Region. The cult of the Virgin Mary has a long tradition in Slovakia. Historically linked to the earliest Christian communities, it has persisted continuously until the present day. Marian veneration is a defining and integral aspect of the population's piety. Religiosity links it to the Roman Catholic, Greek Catholic and Orthodox Churches. The visual manifestations of the cult of the Virgin Mary can be found in various forms throughout the cultural landscape. These manifestations are both material, such as sacred objects, places of pilgrimage dedicated to the Virgin Mary, small sacred architecture, profane objects and coats of arms, and immaterial, such as standardised place names, street names, and organised events. When assessing the significance and manifestations of the cult of the Virgin Mary, we examine the Nitra region in more detail. Our focus is particularly on sacred objects from spatial, religious, chronological, architectural, and landscape perspectives. We also examine the manifestations of the modern sacralisation of the landscape, particularly through elements of small sacred architecture. We evaluate the cult of the Virgin Mary in greater detail through Marian pilgrimage sites and organised pilgrimage events. We trace the presence of the cult of the Virgin Mary in profane objects. Lastly, we highlight the Mariological symbolism in municipal coats of arms and standardised geographical nomenclature.

Keywords: the cult of the Virgin Mary, religiosity, cultural landscape, cultural heritage, Nitra region

Úvod

Mariánska úcta je charakteristickým a neoddeliteľným prejavom zbožnosti na Slovensku. K našim predkom sa dostala prostredníctvom prvých kresťanských vierozvestcov a kontinuálne pretrváva až do súčasnosti. V religiozite je dominantná v katolíckej cirkvi latinského a byzantského obradu a v ortodoxnej cirkvi. Charakteristické sú aj vizuálne prejavy mariánskeho kultu v kultúrnej krajine. Vnímané sú ako svedectvo umeleckej vyspelosti a duchovnej kultúry národa v kontexte kultúrneho vývoja, či už v rovine účelovej, konfesionálnej, architektonickej, urbanistickej, výtvornej a umelecko-remeselnej (Polomová – Sabadašová 2023, 3). V krajine majú mariologické prvky hmotný (napr. sakrálny objekty, mariánske pútnické miesta, drobná sakrálna architektúra,

¹ Práca vznikla s podporou projektu KEGA 032UKF-4/2024 *Religiózný cestovný ruch na Slovensku a jeho potenciál pre regionálny rozvoj*.

profánne objekty, erby a i.) a nehmotný charakter (štandardizované geografické názvy, názvy námestí a ulíc, organizované podujatia). V každej podobe je však základným znakom mariánskeho kultu vysoký prejav úcty voči Panne Márii. Vzhľadom na jeho významnosť a špecifický charakter v našich podmienkach je cieľom príspevku priestorová diferenciacia mariánskeho kultu v kultúrnej krajine Nitrianskeho kraja.

Mariánsky kult v kultúrnej krajine

Kultúrna krajina predstavuje kombinované dielo prírody a človeka, pričom dokladuje vývoj ľudskej spoločnosti a sídiel v priebehu histórie, vychádzajúc z fyzických obmedzení alebo, naopak, príležitostí daných prírodným prostredím, vplyvom postupných vnútorných a vonkajších spoločenských, ekonomických a kultúrnych dopadov (Kupka 2010, 5). Jej kultúrno-priestorový aspekt predstavuje súhrn všetkých javov hmotného a nehmotného charakteru, ktoré označuje Izakovičová et al. (2010) ako kultúrno-historické zdroje. Tvoria súbor prvkov a javov v krajine, ktoré vznikali zámernou, ale i nezámernou činnosťou človeka v priebehu histórie až do súčasnosti a vnútorne sa členia na hmotné a nehmotné zdroje. Podľa zákona č. 49/2002 Z.z. o ochrane pamiatkového fondu (2025) sa hmotné zdroje ďalej delia na nehnuteľné pamiatky (diela trvalo viazané na konkrétne miesto prezentované stavbami) a hnutelné pamiatky (veci, doklady a diela, ktoré sa dajú premiestňovať, ako napr. sochárske, maliarske, umelecko-remeselné diela a i.) (Kačírek 2016, 4) a spoločne tvoria bohatstvo kultúrneho dedičstva. Nehmotné kultúrno-historické zdroje tvoria napr. jazyk, miestne názvy, obyčaje, ľudová tradícia, formy ľudového umenia a i.

Samotná problematika kultúrnej krajiny je predmetom výskumu viacerých autorov. Kultúrnu krajinu ako kultúrny a časovo-priestorový fenomén charakterizujú Ira a Uher (2018, 197). Dimenziám a znakom kultúrnej krajiny sa bližšie venuje Žigrai (1972, 55; 2000, 230) vyzdvihujúci aj sociálno-kultúrnu dimenziu kultúrnej krajiny, ktorú považuje za „duchovnú“ náplň, resp. kultúrne bohatstvo určitého územia. Kultúrnej krajine sa v historicko-geografickom kontexte venovali tiež Chrástina a Boltižiar (2006, 175). Geografický prístup pri výskume kultúrnych pamiatok a historickej kultúrnej krajiny aplikuje Lacika (2015, 360-378). Duchovné hodnoty vidieckej krajiny v Česku a na Slovensku hodnotí Matáková (2012, 193-198).

Rovnako aj mariánsky kult je v centre záujmu viacerých autorov. Mariánsku úctu k Sedembolestnej Panne Márii podrobne rieši Letz (2014a, 11; 2014b, 9). Špecifickým rysom teologického obrazu Sedembolestnej Panny Márie sa venuje Moricová (2014, 84). Aspekty úcty, kultu a putovania v živote Panny Márie a mentalite Slovákov a Slovanov predstavuje Hrehová (2014, 99). Vývinom mariánskeho kultu v gréckokatolíckej cirkvi sa zase zaoberajú Marinčák (2014, 120), Krištof (2014, 56) či Durlák (2014, 137). Otázku mariánskych patrocíní podrobne riešia vo svojich prácach Hudák (1984, 25), ďalej Judák a Poláčik (2009, 27). Problematiku mariológie v teologickom ponímaní predstavuje Chovanec (2005, 45). Prejavy mariánskeho kultu v podobe pútnických miest analyzujú Krogmann et al. (2017, 181).

Vývoj mariánskeho kultu na Slovensku

Prvé prejavy mariánskeho kultu na našom území spadajú do veľkomoravského obdobia a súvisia s byzantskou misiou solúnskych bratov sv. Cyrila a Metoda v r. 863. Sv. Metod bol podľa historických prameňov pochovaný v hlavnom chráme Veľkomoravskej ríše za oltárom svätej Bohorodičky (Letz 2014a, 14). Taktiež literárne diela sv. Metoda a jeho žiaka Klimenta poukazuju na mariánsku úctu a jej šírenie v rámci ich misijného pôsobenia (CKO 2008). Línia mariánskej

úcty pokračovala aj po zániku Veľkej Moravy, kedy sa naše územie stalo súčasťou Uhorského kráľovstva, čo sa podpisalo na jeho ďalšom politicko-kultúrnom vývoji. Prvý z uhorských panovníkov Štefan I. zasvätil Uhorsko Panne Márii a nazval ju *Patrona Hungariae* a samotné Uhorsko získalo pomenovanie *Regnum Marianum* (Mariánske kráľovstvo). V línii mariánskej úcty pokračovali aj ďalší uhorskí králi. Od konca 12. stor. až do r. 1848 bola Panna Mária vyobrazená na väčšine uhorských platidiel a jej motív patril v stredoveku k najobľúbenejším ozdobným motívom na pečatiach (Letz 2014b, 10).

Väčšiu vlnu mariánskej úcty rozšírili v Uhorsku, tak ako aj inde v Európe, mníšske rády dominikánov, františkánov, jezuitov, ktoré sa usadili a začali vyvíjať osvetovú činnosť v mnohých mestách Uhorska. Kult Panny Márie sa navonok prejavoval v nových chrámoch, kaplnkách, kláštoroch, oltároch a obrazoch. Typickým bol vznik veľkého množstva nových mariánskych pútnických miest (Letz 2014b, 14). V 17. stor., počas reformačných snáh, sa mariánska úcta zachovala najmä na vidieku. V období baroka spojeného s rekatolizáciou sa do popredia dostáva mariánsky kult zveľaďovaním starších pútnických miest a vznikom nových. Mariánsky kult preniká aj na verejné priestranstvá stavaním mariánskych stĺpov, prícestných kaplniek a tiež zdobením priečelí domov výjavmi zo života Panny Márie (Nádaská 2021, 3). V období po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v r. 1867 sa začalo postavenie Slovákov v Uhorsku zhoršovať a maďarizácia výrazne prenikla aj do cirkevného života. Hľadala sa istá protiváha najmä ku kultom sv. Štefana, sv. Ladislava, ale aj mariánskemu kultu, ktorý sa často presadzoval v maďarskom národnom duchu. Popritom sa od prelomu 19. a 20. stor. zvýšila úcta k Sedembolestnej Panne Márii ako osobitnej patrónke Slovákov (Letz 2014b, 14-15). Vznikom Česko-Slovenska v r. 1918 nastali opäť kvalitatívne zmeny, kedy prestal maďarizačný útlak, zdôrazňovala sa jednota československého národa a pokračoval zápas o národnostnú a náboženskú identitu Slovákov. Kult Panny Márie napriek tomu pretrvával a v r. 1927 sa Sedembolestná Panna Mária dekrétom z Vatikánu v mene pápeža Pia XI. stáva patrónkou Slovákov a Slovenska (Letz 2014b, 18-20). Mariánsky kult prekonal aj menej priaznivé obdobia po 2. svetovej vojne v procesoch násilnej ateizácie spoločnosti či poklesu religiozity v posledných desaťročiach a v súčasnosti patrí medzi tradičné a obľúbené kultu v našom priestore.

Najvýraznejšie je mariánsky kult v krajine dokumentovaný prostredníctvom patrocínií kostolov a kaplniek. V súlade s Judákom a Poláčíkom (2009, 39) je na Slovensku 5023 kostolov a kaplniek, z čoho je 1626 kostolov a kaplniek (32,4 %) zasvätených Panne Márii. Samotné kostoly s patrocíniom Preblahoslavenej Panny Márie majú 21,7 % podiel (907 kostolov) z celkového počtu 4180 kostolov (Dzurjanin 2008, 1). Súbor patrocínií Preblahoslavenej Panny Márie tvorí 17 hlavných patrocínií a 68 podriadených patrocínií. Dominujú patrocíniá Bolestnej Panny Márie a Presvätej Bohorodičky (323 kostolov a kaplniek). Z toho patrónke Slovenska Sedembolestnej Panne Márii je zasvätených 310 kostolov a kaplniek (Judák – Poláčík 2009, 431-439).

Silný prejav mariánskeho kultu je zrejмый aj v existencii mariánskych pútnických miest. V súlade s Krogmannom et al. (2017, 180) je zo 147 pútnických miest na Slovensku viac ako polovica (85) mariánskych. Ich rozmach nastal najmä v 17. až 19. storočí pričom vznikali najmä na juhozápade a východe Slovenska. Púte sa konajú obvykle pri príležitosti mariánskych sviatkov, hlavne v júli, auguste a septembri, najčastejšie na slávnosť Nanebovzatia Panny Márie (15. augusta). Veľkú tradíciu majú aj púte pri príležitosti sviatku Sedembolestnej Panny Márie (15. september) ako patrónky Slovenska.

Prejavy mariánskeho kultu v Nitrianskom kraji

Z hmotných prejavov mariánskeho kultu sú v území Nitrianskeho kraja dominantné najmä nehnuteľné pamiatky. V skupine sakrálnych stavieb ich tvoria kostoly a kaplnky, ale pozornosť si

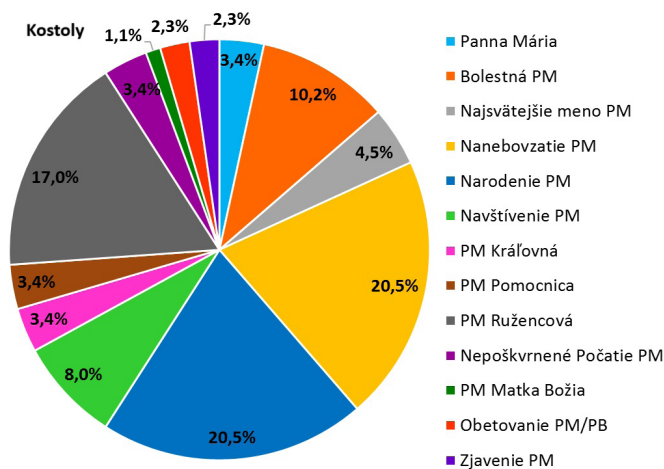
zasluhuje aj drobná sakrálna architektúra. V rámci profánnych objektov môžeme mariologický prejav identifikovať v názvoch škôl, zdravotníckych a sociálnych zariadení. Zo skupiny hnutelných prvkov sú mariánske prvky súčasťou erbov niektorých obcí.

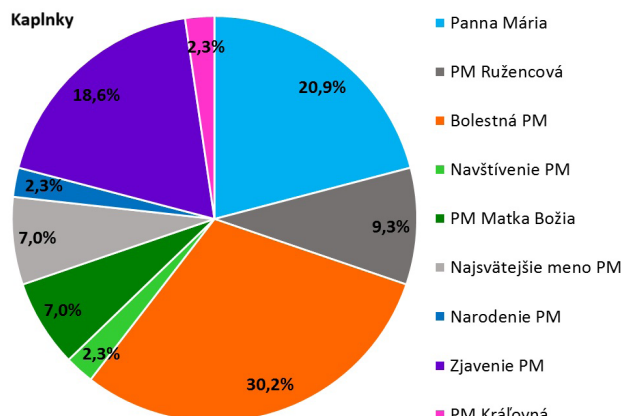
Nehnutelné prvky mariánskeho kultu

Najväčšiu skupinu nehnuteľných prvkov mariánskeho kultu v kultúrnej krajine tvoria sakrálné objekty, medzi ktorými rozmerovo vynikajú kostoly. V prvotných obdobiach boli predovšetkým centrami zbožnosti. Lokalizované boli v strede sídla, v pohľadovo exponovanej polohe, väčšinou na vyvýšenom mieste s charakteristickou orientáciou oltára na východ. Slúžili ako orientačné body nielen na duchovnej, ale aj na pozemskej ceste (Kupka 2010, 95). Napriek tomu, že sa ich postavenie v sídelnej štruktúre zmenilo, dodnes sú výraznými prvkami krajiny s úlohu posvätného a duchovného miesta a zároveň i vizuálnou dominantou krajiny najmä vo vidieckom priestore (Matáková 2012, 194).

V Nitrianskom kraji sa nachádza celkovo 576 kostolov a kaplniek, z čoho je 499 kostolov a 77 kaplniek. V štruktúre kostolov prevládajú v počte 381 rímskokatolícke kostoly (76,4 %), nasledujú kostoly Reformovanej kresťanskej cirkvi (81 kostolov, tzn. 16,2 %) a kostoly Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania (36 kostolov, tzn. 7,2 %). Zatiaľ jediný pravoslávny chrám je v Komárne. Všetky kaplnky sú rímskokatolícke. Patrocínium Preblahoslavenej Panny Márie je vzhľadom na charakter viery možné sledovať v kraji iba pri pravoslávnych chrámoch a rímskokatolíckych kostoloch a kaplnkách (Do kostola 2025, Kostoly Slovenska 2025, Kostoly 2025).

V Nitrianskom kraji sa nachádza 88 **kostolov zasvätených Panne Márii** (mapa 1), ktoré majú najpočetnejšie zastúpenie v okresoch Levice (19 kostolov) a Nové Zámky (19 kostolov). Najmenej kostolov s patrocíniom Preblahoslavenej Panny Márie je vzhľadom na rozlohu a počet obcí v okrese Šaľa (4). Medzi sakrálnymi stavbami dominujú 20,5 % (18 stavieb) kostoly zasvätené Narodeniu Panny Márie a rovnako 20,5 % (18 stavieb) kostoly Nanebovzatia Panny Márie. Nasledujú 17 % (15 objektov) kostoly Ružencovej Panny Márie. Výraznejšie zastúpenie majú aj kostoly Bolestnej Panny Márie v počte 9 stavieb (10,2 %) a kostoly Navštívenia Panny Márie (6 stavieb, tzn. 8,0 %). Z ďalších patrocínií sú 4 kostoly Najsvätejšieho mena Panny Márie a po 3 kostoly Panny Márie Kráľovnej, Nepoškvrneného počatia Panny Márie, Panny Márie a Panny Márie Pomocnice. Štruktúru kostolov dopĺňajú 2 kostoly Zjavenia Panny Márie, 1 kostol Panny Márie Matky Božej a 2 kostoly Obetovania Panny Márie (Presvätej Bohorodičky) (graf 1, mapa 1).

Graf 1 – 2: Zastúpenie kostolov a kaplniek s patrocíniom Preblahoslavenej Panny Márie v Nitrianskom kraji (r. 2025)

Kult Panny Márie v podobe patrocínií Preblahoslavenej Panny Márie je viazaný predovšetkým na obce s vyšším zastúpením rímskokatolíckych veriacich v centrálnej a severovýchodnej časti kraja. Naopak minimálne zastúpenie majú v juhozápadnej časti kraja s vyšším podielom obyvateľstva maďarskej národnosti hlásiaceho sa k Reformovanej kresťanskej cirkvi. Jediný pravoslávny chrám s patrocíniom Obetovania Presvätej Bohorodičky s podriadeným patrocíniom Uvedenie do chrámu Presvätej Bohorodičky je v Komárne.

Z hľadiska chronológie môžeme vymedziť niekoľko základných etáp vzniku kostolov zasvätených Panne Márii. S príslušnými obdobiami súvisia aj použité stavebné slohy, aj keď slohová čistota sakrálnych stavieb je ojedinelá a z dôvodu viacnásobných prestavieb je často prítomná slohová hybridnosť. Prvú etapu predstavujú najstaršie kostoly Preblahoslavenej Panny Márie, ktoré pochádzajú už z obdobia 11. až 13. storočia, pričom v kraji sa nachádza 9 takýchto stredovekých kostolov. Ich spoločným znakom je románsky typ architektúry, zvyčajne v tvare kríža s hlavnou loďou a bočnými loďami ako aj apside – priestor polkruhového alebo podkovovitého pôdorysu, slúžiaca zvyčajne ako presbytérium (svätyňa) (Apsida 2025). Samotná architektúra kostolov bola navrhnutá tak, aby evokovala záznaky náboženstva a odrážala duchovnú transcenciu. Tieto kostoly sú v území situované na vyvýšených miestach v centrálnej, miestami i v okrajovej časti obce. Už stáročia pretrvávajú ako dominanty krajiny vytvárajúc jej génus loci (Heinrichová 2012, 45). Na ich kultúrnu hodnotu v krajine poukazuje aj zaradenie medzi národné kultúrne pamiatky, pri všetkých objektoch, už od r. 1963 (Register pamiatkových objektov 2025). Významné sú aj spoločensky a nábožensky, keďže vo všetkých sú slúžené aj v súčasnosti bohoslužby. Za najstarší v území je považovaný Kostol Nanebovzatia Panny Márie v Starom Tekove, ktorého dejiny sú späté s ranostredovekým hradiskom komitátu Tekov. Pôvodný kostolík bol postavený v 1. polovici 11. stor. a predstavoval menšiu jednoloďovú stavbu so štvorcovou apsidou. Počas ďalších období prešiel viacerými úpravami a prestavbami v románskom, gotickom i neskorogotickom slohu. V súčasnosti je zaradovaný medzi najstaršie stavby stojace na Slovensku (Apsida 2025). Z ďalších stredovekých kostolov sa v kraji nachádza románsky Kostol Nanebovzatia Panny Márie v Bíni, postavený v r. 1200 ako súčasť dnes už zaniknutého kláštora premonštrátov s najbohatšou románskou výzdobou u nás. Spreď r. 1228 pochádza Kostol Nanebovzatia Panny Márie v Diakovciach predstavujúci jeden z najhodnotnejších príkladov sakrálnych architektúry s najozdobnejšou zachovanou

ukážkou trojloďových stavieb. Prvýkrát sa kostol spomína v pápežskej bule už v r. 1102 ako súčasť kláštorného komplexu benediktínov. Dvojpodlažná stavba, rozdelená na „horný“ a „dolný kostol“, predstavuje v našich podmienkach unikátne riešenie, výnimočné aj v európskom meradle. Z druhej štvrtiny 13. stor. pochádza jednolodový románsky Kostol Narodenia Panny Márie vo Veľkých Chyndiciach s barokovou prístavbou. V obci Kravany nad Dunajom je situovaný neskororománsky Kostol Najsvätejšieho mena Panny Márie z r. 1232, ktorý bol pôvodne zasvätený sv. Vavrincovi. Neskororománsky pôvod má aj Kostol Nanebovzatia Panny Márie v Krušovciach, ktorý bol postavený v polovici 13. stor. a pôvodne bol zasvätený sv. Mikulášovi. Architektonicky zaujímavý je svojou 25 m dĺžkou a 22 m vysokým dvojvežovým riešením, čím sa zaraďuje medzi najvýznamnejšie sakrálne stavby románskeho obdobia nielen v regióne, ale aj na Slovensku. Zároveň patrí k najsevernejšie situovaným tehlovým románskym kostolom na Ponitří. Románsky pôvod má aj Kostol Narodenia Panny Márie v Pečeniciach z r. 1240, ktorý bol goticky prestavaný v druhej pol. 14. stor. Zaujímavý je svojou pomerne zriedkavou dispozíciou s východnou vežou, ktorej dolná časť tvorí svätyňu. Súbor románskych kostolov dopĺňa Kostol Narodenia Panny Márie v Hornom Piale z 13. stor., ktorého potvrdenie pôvodu si ešte vyžaduje ďalší architektonický a archeologický výskum. Pozostatky románskeho pôvodu v časti ústupkového portálu má aj Kostol Nanebovzatia Panny Márie v Šahách z r. 1238, ktorý bol však Turkami výrazne zničený a obnovený až v r. 1734 v barokovo-renesančnom štýle. Zvyšky románskeho kostola z konca 13. stor. nesie Kostol Narodenia Panny Márie v Nitre v časti Horné Krškany postavený pôvodne benediktínmi zo zoborského kláštora. Počas nasledujúcich období prešiel kostol viacerými prestavbami a v súčasnosti v ňom dominuje klasicistický sloh z 19. stor. (Apsida 2025).

Druhú skupinu predstavujú kostoly z obdobia 14. stor. postavené v gotickom slohu. Patria sem 4 kostoly – Kostol Navštívenia Panny Márie v Branči (1318), Kostol Navštívenia Panny Márie vo Veľkom Cetíne (1322), Kostol Narodenia Panny Márie v Dolných Lefantovciach (1380) a Kostol Návštevy Panny Márie v Jacovciach (14. stor.).

V období 15. a 16. stor. neboli v území postavené žiadne kostoly s patrocíniom Preblahoslavenej Panny Márie.

Významnou skupinou sú kostoly z obdobia 17. a 18. stor. (23 kostolov), ktoré boli postavené v barokovom slohu, aj keď viaceré z nich boli v neskorších obdobiach klasicisticky upravené alebo prestavané. Barokové postupy využívali princíp jednoty spirituálnej a hmotnej skutočnosti cez osovú súmernosť ako najvyššie vyjadrenie poriadku, a takto vstupovali do konštrukcie kostolov, ako aj do samotnej krajiny zdôrazňujúc majestát Boha. Zásahy do reliéfu krajiny boli citlivé, založené na esteticknej modelácii panorám a miesta objektov boli starostlivo vyberané pre svoje topologické a symbolické hodnoty (Heinrichová 2012, 108). Medzi takéto stavby patrí napríklad Kostol Nanebovzatia Panny Márie v Topoľčanoch, ktorý bol vybudovaný na mieste starších sakrálnych pamiatok už v r. 1285 a až do 15. stor. bol spravovaný benediktínmi. Počas požiaru v r. 1731 vyhorel a na jeho mieste postavili barokový kostol zasvätený sv. Ondrejovi. Koncom 18. stor. nadobudol kostol neskorobarokové prvky a zmenilo sa aj jeho zasvätenie Panne Márii Nanebovzatej. V barokovom štýle bol postavený aj Kostol Panny Márie Nanebovzatej vo Svodíne v r. 1792 – 1799, ktorý je najmonumentálnejším kostolom celého regiónu. Nevyniká iba svojimi rozmermi, ale aj interiérovou dekoráciou, množstvom sôch a bočných oltárov. Na mieste starého slovanského hradiska z 9. stor. bol v r. 1743 – 1747 postavený aj neskorobarokový Kostol Sedembolestnej Panny Márie v Mani, ktorého základný materiál pochádza z bývalého paulínskeho kláštora v Mariánskej Čeladi (Kostoly 2025).

Počas 19. stor. bolo v území postavených v klasicistickom slohu 18 kostolov zasvätených Panne Márii, ako napr. Kostol Narodenia Panny Márie v Mužli (1817), Kostol Nanebovzatej Panny Márie v Skýcove (1809), Kostol Navštívenia Panny Márie v Nitre (1854) a i.

V období 20. stor. bolo postavených 32 kostolov, pre ktoré je charakteristická novodobá architektúra. Z časového hľadiska bolo 7 kostolov postavených do r. 1917, 6 kostolov v medzivojnovom období a 3 kostoly počas 2. svetovej vojny. Po 2. svetovej vojne až do r. 1989 sa na budovaní kostolov odrazila násilná ateizácia a v území pribudlo iba 9 kostolov, pričom najstarší kostol z čias socializmu bol z r. 1969 vybudovaný v Mankovciach a bol zasvätený Ružencovej Panne Márii. V poslednom časovom období od r. 1989 bolo v území vybudovaných 7 kostolov, pričom najmladším je Kostol Sedembolestnej Panny Márie v Malom Cetíne (2008).

K sakrálnym stavbám radíme aj 43 **kaplniek zasvätených Panne Márii**, ktoré spolu s ostatnými prvками votívnej architektúry (kríže, mariánske stĺpy, sochy a súsošia) majú okrem primárneho náboženského významu aj architektonický, kultúrno-historický, ako aj krajinársky význam. Ich rozmach začína v období baroka, kedy sa posvätné symboly kresťanstva dostávajú z interiérov do voľnej krajiny, kde slúžili ku každodennej, krátkej pobožnosti (Matáková 2012, 194). Dominantné postavenie majú kaplnky Bolestnej Panny Márie (13 stavieb, tzn. 30,2 %), nasledujú kaplnky Panny Márie (20,9 %, tzn. 9 stavieb), ďalej kaplnky Zjavenia Panny Márie (8 objektov, tzn. 18,6 %). Menšie zastúpenie majú kaplnky Ružencovej Panny Márie (4 kaplnky), 3 kaplnky Najsvätejšieho mena Panny Márie a 3 kaplnky Panny Márie Matky Božej. Štruktúru kaplniek dopĺňajú 1 kaplnka Navštívenia Panny Márie, 1 kaplnka Narodenia Panny Márie a 1 kaplnka Panny Márie Kráľovnej (graf 2, mapa 1).

S kultom Panny Márie sú spojené aj viaceré **pútnické miesta**, ktoré sú viazané na kostoly, ale najmä na kaplnky Preblahoslavenej Panny Márie. V Nitrianskom kraji majú dlhodobú tradíciu a spájajú sa s nimi **organizované podujatia**, ktoré nadobúdajú nielen lokálny, ale miestami až regionálny a celoslovenský význam. Stávajú sa miestami novodobej spirituality s narastajúcim záujmom zo strany veriacich, ako aj ostatných návštevníkov. V území sa v súčasnosti nachádza 11 lokalít s takýmto charakterom (mapa 1). Vznikli na miestach zázračných udalostí, napr. zázračného vyliečenia (Pozba – Studnička, Rajčany – Mechovička), zjavenia Panny Márie (Lehota, Strekov) a v ich areáloch sa často vyskytujú pramene, resp. studničky (Bíňa, Lehota, Nová Ves nad Žitavou, Pozba – Studnička, Rajčany – Mechovička, Strekov). Centrom sakrálneho priestoru je zvyčajne kostol alebo kaplnka, okolo ktorých je rozptýlená drobná sakrálna architektúra, napr. v podobe krížov, ale aj krížovej cesty. Tieto stavby sú základným hmotným motívom účasti na pútnických aktivitách. Väčšina pútnických miest je situovaná v extraviláne obce (okrem lokalít Nitra – Kalvária, Topoľčany a Topoľčianky). K najstarším pútnickým miestam kraja patria Topoľčianky a Nitra – Kalvária. V Topoľčiankach sa raz ročne (v júli – na sviatok Panny Márie Škapuliarskej) organizuje pravidelná Škapuliarska púť, ktorá sa v r. 2024 konala už 338-krát. Nitrianska Kalvária patrí k pútnickým miestam s celoslovenským významom. Tradícia organizovania pútí tu siaha do r. 1766 a púte sa konajú 15. augusta na sviatok Nanebovzatia Panny Márie. Najmladším pútnickým miestom je lokalita Kubáňovo, kde sa tradícia pútnictva rozvíja až od r. 2004 a hlavný termín púte je spojený so zjavením Panny Márie vo Fatime (13.5.). Na väčšine pútnických miest je organizovaná hlavná púť v spojitosti s kultom pútnického miesta, ale taktiež sa tu často konajú púte aj v ďalších termínoch. Príkladom je pútnické miesto Pozba – Studnička, kde sa púte organizujú viackrát ročne a majú širokospektrálne zameranie, ako napr. Púť motorkárov, Púť pre onkologicky chorých, vozíčkarov, Púť seniorov.

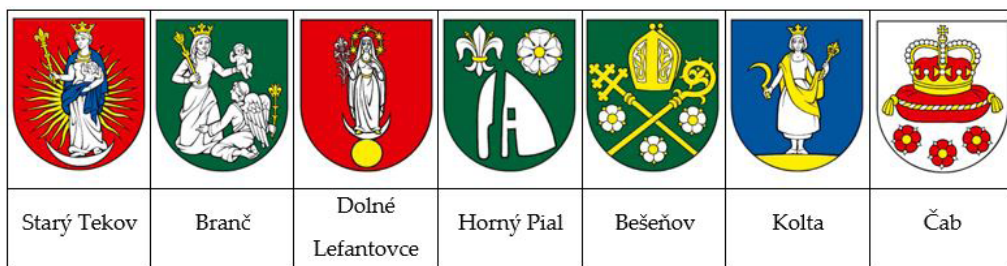
V súbore nehnuteľných pamiatok má v krajine významné miesto aj **drobná sakrálna architektúra**. Tvoria ju sochy, súsošia, kríže či stĺpy budované najmä v období baroka prevažne vo vidieckej krajine. Je prejavom ľudového umenia s pôvodnou apotropajnou, ochrannou a patronátnou funkciou. V súčasnosti sú vnímané najmä ako krajinotvorný prvok, ktorý odкрýva lokálne príbehy, dotvára pocit domova a pre súčasného človeka je hlavne miestom odpočinku a zastavenia, prípadne modlitby a spomienky na miestny príbeh, ktorý sa k objektu viaže (Matáková 2012, 195-197). Početnou skupinou sú medzi nimi mariánske stĺpy, napr. v Čaradiciach, Leviciach, Pribete,

Tekovských Lužanoch, Obyciach a i., postavené na slávu Panny Márie, najčastejšie na znak vďaky za ukončenie moru či inú významnú pomoc. Mariánske sochy sú tiež súčasťou pietnych miest cintorínov, kalvárií a krížových ciest či už pri kostoloch, alebo v exteriéroch obcí, napr. na Kalvárii v Bíni, Štúrove, Brutoch, Topolčanoch, Krížovej cesty v Nových Zámkoch či v Strekove.

Skupinu hmotných objektov v spojitosti s mariánskym kultom dopĺňajú **profánne objekty**, ktoré zastupujú školské, zdravotné a sociálne zariadenia. V skupine **školských zariadení** je to Cirkevná spojená škola Nanebovzatia Panny Márie v Kolárove, ktorej pomenovanie je spojené s patrónkou rímskokatolíckeho kostola v Kolárove. Škola je katolíckeho pôvodu s rímskokatolíckym a reformovaným náboženským vzdelávaním a jej zriaďovateľom je Arcibiskupský úrad v Trnave (Cirkevná spojená škola Panny Márie 2025). Ďalším zariadením je Cirkevná spojená škola Marianum s vyučovacím jazykom maďarským v Komárne, ktorá bola zriadená v r. 2005, ale jej základy sa viažu s r. 1929, kedy slúžila ako zariadenie pre vzdelávanie kňazov, učiteľov a inteligencie pre spoločenstvo Maďarov žijúcich na Slovensku (O škole Marianum 2025). **Zdravotnícke zariadenia** s kultom Panny Márie nájdeme medzi lekárňami, napr. v obci Veľké Zálužie (Lekáreň Ave Mária s pobočkou v obci Lehota). Zo **sociálnych zariadení** je v území Komunita Kráľovnej pokoja v Močenku, pôsobiaca od r. 2003. Zahŕňa Domov sociálnych služieb, Zariadenie pre seniorov, Zariadenie opatrovateľskej služby, Centrum pre deti a rodiny/Detský domov a špecializované zariadenie (Komunita Kráľovnej pokoja 2025).

Hnuteľné prvky mariánskeho kultu

Symbolika Panny Márie sa objavuje aj v **erboch obcí** Nitrianskeho kraja. Je súčasťou erbu obce Starý Tekov (obr. 1). Motív sväteice, miestnej patrónky, pochádza zo začiatku 18. stor. a zobrazuje v červenom štíte na striebornom polmesiaci stojacu, zlatou lúčovitou svätožiarou obkolesenú zlatokorunovanú Pannu Máriu v striebornom rúchu a modrom plášti, v pravici so zlatým ľaliovým žezlom, v ľavici pred sebou so strieborným Ježiškom. Obraz Panny Márie je aj v erbe obce Branč (obr. 2). Hagiografický motív Navštívenia Panny Márie je z 18. stor. a zobrazuje v zelenom štíte vľavo pootočenú striebroodetú, zlatokorunovanú Pannu Máriu so strieborným Ježiškom vo vystretej ľavici a zlatým žezlom v pravici pred sebou. Pred ňou je kľačiaci striebrokrídly anjel v striebornom rúchu so zlatou ľaliou v pravici. Panna Mária je aj súčasťou erbu obce Dolné Lefantovce (obr. 3). Obsiahnutý cirkevný motív zobrazujúci patrónku miestneho kostola pochádza z 18. stor. Na erbe je v červenom štíte striebroodetá, zlatoprepásaná a zlatoobutá, pravickou striebornú trojlaliu držiaca Panna Mária, okolo hlavy s piatimi zlatými hviezdami spojenými zlatým prstencom, stojaca na striebornom položenom polmesiaci, spočívajúcom na zlatom rondeli. Spojitosť s Pannou Máriou nachádzame aj v erbe obce Horný Pial, ktorý obsahuje motív kolmo postaveného čeriesla a lemeša z pečatidla používaného v r. 1775 – 1863 doplnený o cirkevnú symboliku, motívy ľalie a ruže, ktoré symbolizujú sviatok narodenia Panny Márie a sú uložené v zelenom štíte (obr. 4). Atribúty Panny Márie v podobe troch ruží sú aj v erbe obce Bešeňov a súvisia s jej patrocinom vo farskom kostole Narodenia Panny Márie (obr. 5). Hagiografický motív z 2. pol. 19. stor. s motívom Panny Márie, nezvyklo držiacej v pravej ruke kosák, je v erbe obce Kolta, kde je rovnako aj kostol Nepoškvrneného počatia Panny Márie z r. 1790 (obr. 6). Motív obetovania koruny Panny Márie je súčasťou erbu obce Čab, ktorá sa osamostatnila v r. 1999 od obce Nové Sady (obr. 7). Obsah erbu vychádza z obecnej pečate zo 17. stor. a tri ruže interpretované ako mariánsky symbol boli pridané ako odlišovacie znamienko (Heraldický register SR 2025, Erby Slovenska 2025).

Obr. 1 – 7: Erby obcí s motívom Panny Márie v obciach Nitrianskeho kraja (r. 2025)

Nehmotné prejavy mariánskeho kultu

K prejavom mariánskeho kultu nehmotného charakteru v území Nitrianskeho kraja patria aj názvy ulíc, ako napr. Mariánska Dolina (Nitra) či Mariánska ulica (Nitra, Horné Lefantovce, Jelenec). V štandardizovaných geografických názvoch vôd, vrchov, geomorfologických celkov sa prepojenie s mariánskym kultom v kraji nevyskytuje (Štandardizácia geografického názvoslovnia 2025).

Záver

Osoba Panny Márie bola od počiatku slovenskému národu osobitne blízka. Svedčí o tom hlboká univerzálna mariánska úcta v rámci kresťanskej viery. Mariánsky kult má však aj výrazný vizuálny odraz v krajine. Nachádzame ho v podobe hmotných, sakrálnych a profánnych objektov, ale i nehmotných kultúrnych pamiatok. Početné je zastúpenie sakrálnych hnutelných pamiatok prostredníctvom kostolov (88 kostolov s patrocíniom Preblahoslavenej Panny Márie), ktoré tvoria do súčasnosti výrazné dominanty v krajine. Zastúpenie majú aj kaplnky Preblahoslavenej Panny Márie (43 objektov). Všetky sakrálné objekty, okrem pravoslávneho chrámu Uvedenia Presvätej Bohorodičky do chrámu v Komárne, sú rímskokatolícke. Zastúpenie sakrálnych objektov výrazne korešponduje s religióznou štruktúrou. V území je zároveň 11 mariánskych pútnických miest, na ktorých sa konajú púte viackrát v roku, ale minimálne raz počas vybraného mariánskeho sviatku.

Z časového hľadiska vznikli prvé sakrálné stavby zasvätené Panne Márii v území už v stredoveku ako centrá zbožnosti. Silný rozvoj budovania sakrálnych architektúr v spojitosti s Pannou Máriou nastal najmä počas baroka, kedy sa prvky kresťanstva dostávajú aj do vidieckej krajiny v podobe stavieb menšieho rozsahu, dopĺňané objektami ľudového umenia prostredníctvom drobnej sakrálnych architektúr. Ďalšia časť sakrálnych pamiatok pochádza z 19. storočia. V období 20. stor. možno za prelomové považovať obdobie po 2. sv. vojne, kedy došlo k výrazným zmenám vo vnímaní krajiny a jej posvätnosti. Prostredníctvom násilnej ateizácie zanikali v krajine viaceré hmotné symboly najmä v podobe drobných sakrálnych objektov, ktoré boli zámerne a systematicky likvidované a väčšie objekty sa stavali len veľmi málo. Zmenou politickej situácie po r. 1989 sa objavujú aj zmeny v pohľade na sakrálné prvky v krajine. Na rozdiel od barokovej sakralizácie, podmienenej náboženskými motívmi, sa prejavuje skôr obnovou, v malej miere výstavbou nových objektov a je motivovaná najmä historickými, sociálnymi a kultúrnymi potrebami. Krajina je už nasýtená veľkými sakrálnymi pamiatkami a nepredpokladá sa výraznejšie budovanie nových kostolov ani s patrocíniom Preblahoslavenej Panny Márie. Do pozornosti sa ale dostávajú drobné sakrálné pamiatky vnímané ako krajinotvorný prvok, ktorý odкрýva lokálne príbehy, dotvára

pocit domova a pre súčasného človeka je hlavne miestom odpočinku a zastavenia, prípadne modlitby a spomienky na miestny príbeh, ktorý sa k objektu viaže. Staršie pamiatky sa tak stávajú predmetom obnovy zanietených jednotlivcov, občianskych združení či regionálnych spolkov vychádzajúc zo znovuoživenia národnej identity, úcty ku kultúrnemu dedičstvu a potreby zachovania pre ďalšie generácie (Matáková 2012, 197). Zároveň sú budované nové prvky drobnej sakrálnej architektúry či už ako samostatné objekty, alebo ako súčasť pútnických miest, v ktorých má mariánsky kult nezastupiteľné miesto. Okrem duchovnej roviny sa tak stávajú aj nástrojmi cestovného ruchu, ale aj ekonomicko-zamestnaneckej politiky obcí a regiónov.

REFERENCES

- Apsida*. 2025. Apsida.sk. <https://apsida.sk/slovnicek/apsida>.
- Cirkevná spojená škola Panny Márie*. 2025. <https://cgymkolarovo.edupage.org/?lang=sk>.
- CKO. 2008. Свети Климент Охридски - Слова и служби [St. Clement of Ohrid. Sermons and Services]. Sofia.
- Do kostola*. 2025. DoKostola.sk. <https://www.dokostola.sk/>.
- Durlák, Marek*. 2014. Úcta k spolutrpiacej Bohorodičke v Mukačvskej a Prešovskej eparchii. In Žeňuch, Peter – Zubko, Peter (eds.). Bohorodička v kultúrnych dejinách Slovenska. Bratislava, s. 137-151.
- Dzurjanin, Zdenko*. 2008. Štatistické údaje o kostoloch Slovenska. Celoživotný projekt Kostoly Slovenska. 1-26. <https://kostolyslovenska.sk/>.
- Erby Slovenska*. 2025. E-OBCE.sk. <https://www.e-obce.sk/erby.html>.
- Henirichová, Miriam*. 2012. Spoločenský prejav a hodnoty historickej krajiny. Bratislava.
- Heraldický register Slovenskej republiky*. 2025. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky. <https://ives.minv.sk/heraldreg>.
- Hrehová, Helena*. 2014. Aspekty úcty, kultu a putovania v živote Bohorodičky a v mentalite Slovanov a Slovákov. In Žeňuch, Peter – Zubko, Peter (eds.). Bohorodička v kultúrnych dejinách Slovenska. Bratislava, 99-109.
- Hudák, Ján*. 1984. Patrocíniá na Slovensku : Súpis a historický vývin. Bratislava.
- Chovanec, Marián*. 2005. Mariológia. Nitra.
- Chrastina, Peter – Boltižiar, Martin*. 2006. Kultúrna krajina SV okraja Bakoňského lesa v Maďarsku (súčasnosť v kontexte minulosti). In Šimůnek, Radomír (eds.). Historická geografie – Supplementum I. Praha, 175-188.
- Ira, Vladimír – Uher, Ana*. 2018. Kultúrna krajina ako kultúrny a časo-priestorový fenomén. In Životné prostredie 52/4, 195-199.
- Izakovičová, Zita – Moyzeová, Milena – Dobrovodská, Marta – Štefunková, Dagmar*. 2010. Pozitívne socioekonomické javy. In Bezák, Peter et al. Reprezentatívne typy krajiny Slovenska. Bratislava, 29-37.
- Judák, Viliam – Poláčik, Štefan*. 2009. Katalóg patrocínií na Slovensku. Bratislava.
- Kačírek, Luboš*. 2016. Kultúrne dedičstvo Slovenska. Bratislava.
- Kupka, Jiří*. 2010. Krajiny kulturní a historické. Praha.
- Komunita Kráľovnej pokoja*. 2025. Kresťanská komunita a charitné dielo pre deti, mladých ľudí a seniorov. <https://www.kkp.sk/nasa-komunita/>.
- Kostoly*. 2025. Pamiatky na Slovensku. <https://www.pamiatkynaslovensku.sk/kostoly>.
- Kostoly Slovenska*. 2025. <https://kostolyslovenska.sk/>.

- Krištof, Jozef. 2014. Mariánske patrocíniá v Košickej arcidiecéze. S osobitným zreteľom na patrocínium Sedembolestnej/Bolestnej Panny Márie. In Žeňuch, Peter – Zubko, Peter (eds.). Bohorodička v kultúrnych dejinách Slovenska. Bratislava, s. 56-69.
- Krogmann, Alfred et al. 2017. Religiozita a jej reflexia v cestovnom ruchu na Slovensku (Religiosity and its Reflexion in Tourism in Slovakia). In Konštantínove listy [Constantine's Letters] 10/2, 178-190.
- Lacika, Ján. 2015. Geografický prístup k výskumu kultúrnych pamiatok a historickej kultúrnej krajiny (na príklade podmalokarpatského regiónu). In Geografický časopis 67/4, 359-378.
- Letz, Róbert. 2014a. Sedembolestná Panna Mária v slovenských dejinách. Bratislava.
- Letz, Róbert. 2014b. Úcta k Sedembolestnej Panne Márii. In Žeňuch, Peter – Zubko, Peter (eds.). Bohorodička v kultúrnych dejinách Slovenska. Bratislava, 9-21.
- Marinčák, Šimon. 2014. Vývin mariánskeho kultu v gréckokatolíckej cirkvi v karpatskom prostredí. In Žeňuch, Peter – Zubko, Peter (eds.). Bohorodička v kultúrnych dejinách Slovenska. Bratislava, 120-137.
- Matáková, Barbora. 2012. Duchovné hodnoty vidieckej krajiny v Českej republike a na Slovensku. In Životné prostredie 46/4, 193-198.
- Moricová, Jana. 2014. Špecifické rysy teologického obrazu Sedembolestnej Panny Márie, patrónky Slovenska. In Žeňuch, Peter – Zubko, Peter (eds.). Bohorodička v kultúrnych dejinách Slovenska. Bratislava, s. 84-99.
- Nádaská, Katarína. 2021. Mariánsky kult na Slovensku. In Štandard. <https://standard.sk/115656/mariansky-kult-na-slovensku>.
- O škole Marianum. 2025. Cirkevná spojená škola Marianum. <https://www.marianum.eu/sk/o-skole-marianum>.
- Register pamiatkových objektov. 2025. Pamiatkový úrad Slovenskej republiky. <https://www.pamiatky.sk/evidencie-a-registre/register-po>.
- Polomová, Beata – Sabadašová, Elena. 2023. Sakrálna architektúra. Bratislava.
- Štandardizácia geografického názvoslovia. 2025. Úrad geodézie, kartografie a katastra SR. <https://www.skgeodesy.sk/sk/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovia/>
- Zákon č. 49/2002 Z.z. o ochrane pamiatkového fondu. 2025. Slov-Lex.sk. <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2002/49/>.
- Žigrai, Florin. 2000. Dimenzie a znaky kultúrnej krajiny. In Životné prostredie XXXIV/5, 229-233.
- Žigrai, Florin. 1972. Niekoľko úvah o pojme, definícii a členení kultúrnej krajiny. In Geografický časopis XXIV/1, 50-62.

RNDr. Daša Oremusová, PhD.

Constantine the Philosopher University in Nitra

Faculty of Natural Sciences and Informatics

Department of Geography, Geoinformatics and Regional Development

Tr. A. Hlinku 1

949 01 Nitra

Slovakia

doremusova@ukf.sk

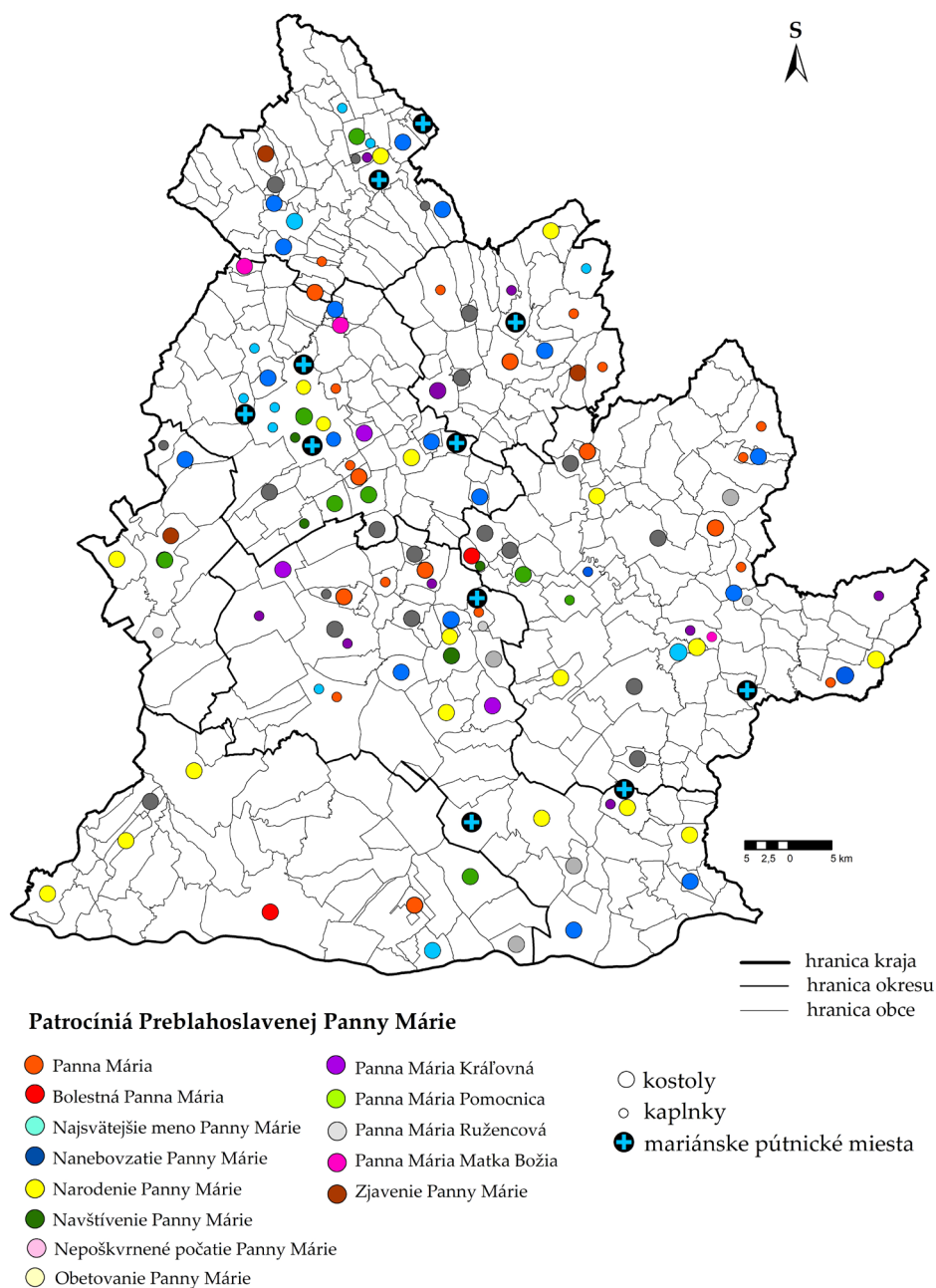
ORCID ID: 0000-0002-3204-7829

WOS Research ID: AAC-6816-2020

SCOPUS Author ID: 57198780424

RNDr. Magdaléna Nemčíková, PhD.
Constantine the Philosopher University in Nitra
Faculty of Natural Sciences and Informatics
Department of Geography, Geoinformatics and Regional Development
Tr. A. Hlinku 1
949 01 Nitra
Slovakia
mnemcikova@ukf.sk
ORCID ID: 0000-0001-5705-8746
WOS Research ID: AAC-6742-2020
SCOPUS Author ID: 57198779128

Appendix / Prílohy

Mapa 1: Kostoly a kaplnky s patrocíniom Preblahoslavej Panny Márie a mariánske pútnické miesta v Nitrianskom kraji (r. 2025) / **Map 1:** Churches and chapels with the patronage of the Blessed Virgin Mary and Marian pilgrimage sites in the Nitra region (2025)